

Uygarlık Tarihinin Kültür Tarihinin Gelişimine Olan Katkıları

Contributions of the History of Civilization to the Development of Cultural History

ÖZET

Uygarlık “geleşmişlik düzeyi” olarak kullanılmakta ve genellikle teknolojik ilerleme veya nezaket kurallarına uyumlu ölçülmektedir. Uygarlık (civilisation) kelimesi ilk kez 18. yy ortalarında Fransa’da kullanılmıştır. Sözcük Latince yurttaş (*civis*), devlet (*civitas*) ile aynı kökten türetilmiştir ve kentli, kentte yaşayan, kent kurallarını bilen insan anlamına gelmekteydi. Uygarlık tarihi, uygarlıkların tarihsel gelişimiyle ilgilenirken bir yönüyle de uygarlıkların gelişim aşamalarında hangi büyük icatların, hangi büyük keşiflerin uygarlıkların gelişimine katkı sağladığıyla da ilgilenmiştir. Uygarlık tarihi bu anlamda sadece uygarlıkların tarihlerini temel almaz, aynı zamanda büyük uygarlık ve medeniyetlerin oluşmasına zemin hazırlayan etmenlerin varlığıyla da ilgilenir. Bu etmenler içine neler girdiğini, uygarlıkların var olma sürecinde etkili olan olay ve olguları, aynı zamanda uygarlık tarihinin gelişimine katkı sunan ilim insanlarını, kâşifleri de bir anlamda araştırır, uygarlık tarihi bu kıstaslar çerçevesinde temellenir. Uygarlıkların kültürden, kültürel etkilerden ayrı olarak şekillenmesi düşünülemez. Bu yönüyle her bir uygarlığın gelişim aşamaları incelenirken, incelenen her bir uygarlığın gelişimine ve değişimine etki eden kültürel etmenlerin de bir arada incelenmesi gerekmektedir. Uygarlıkların tarih sahnesindeki önemleri, onların etkilediği ve etkilendikleri kültür ortamlarıyla birlikte ele alındığında anlam kazanacaktır. Bu anlamda kültür tarihinin uygarlık tarihiyle ilgi ve ilişkisinin iyi kavranması gerekmektedir. Bu sayede uygarlıkların kültürler üzerindeki etkilerini ve aynı şekilde kültürel birikimlerin uygarlıkların gelişimine olan katkılarını anlamlandırmak kolaylaşacaktır. Bu çalışmada da uygarlık tarihine ve önemine yer verilmiş, uygarlık tarihinin kültür tarihinin gelişimine olan etkilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygarlık tarihi, kültür, kültür tarihi.

ABSTRACT

Civilization is used as a "level of development" and is usually measured by technological progress or compliance with the rules of politeness. The word civilization (civilization) was first used in 18th it was used in France in the middle of the century. The word was derived from the same root as the Latin citizen (*civis*), state (*civitas*) and meant urban, a person who lived in the city, knew the rules of the city. While the history of civilization is interested in the historical development of civilizations, in one aspect it is also interested in which great inventions and which great discoveries contributed to the development of civilizations during the development stages of civilizations. In this sense, the history of civilization is not only based on the histories of civilizations, but also deals with the existence of factors that prepare the ground for the formation of great civilizations. It investigates what these factors enter into, the events and phenomena that are effective in the process of the existence of civilizations, as well as the scientific people and explorers who contribute to the development of the history of civilization in a sense, the history of civilization is based on these criteria. It is unthinkable that civilizations should be shaped separately from culture and cultural influences. In this respect, when examining the stages of development of each civilization, it is necessary to examine the cultural factors that affect the development and change of each civilization under study together. The importance of civilizations on the historical stage will gain meaning when they are considered together with the cultural environments they influence and are influenced by. In this sense, it is necessary to have a good understanding of the interest and relationship of cultural history with the history of civilization. In this way, it will become easier to understand the effects of civilizations on cultures and, in the same way, the contributions of cultural accumulations to the development of civilizations. In this study, the history of civilization and its importance were included, and the effects of the history of civilization on the development of cultural history were mentioned.

Keywords: History of civilization, culture, cultural history

GİRİŞ

Bugüne kadar ortaya konulmuş ve insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen her tür eserin belirli koşullar ve yöntemlerle araştırılması, geçmiş ile şimdi arasında köprü kurmak ve geleceği doğru bir biçimde tasarlamak açısından oldukça önemli olmuştur. Bu araştırma işini tarih bilimi üstlenmiştir ve tarihte olup bitenlerin nasıl, niçin ve neden öyle olduğunu belirleyerek yazmak da en az tarih yapmak kadar önemli olarak görülmüştür. Çünkü henüz gelmemiş, fakat emre hazır bir senet konumunda olan geleceğin tasarlanması ancak geçmişin doğru bir biçimde

Merve Avcı ¹

How to Cite This Article

Avcı, M. (2025). “Uygarlık Tarihinin Kültür Tarihinin Gelişimine Olan Katkıları” International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:11, Issue:3; pp:457-465. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15062720>

Arrival: 13 January 2025
Published: 25 March 2025

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr., NEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi, Konya, Türkiye. ORCID: 0000-0002-1529-6946

okunmasıyla olanaklıdır. Geçmiş okunabilir olduğuna göre, nasıl okunacağı da büyük önem taşımaktadır. Spekülasyona yer vermeden, kişisel kurgulamaları hakikat olarak sunmadan, olup bitenleri nedensellik bağıyla olduğu gibi açığa çıkararak elde edilecek bilgi yığını, gelecekte insanlığın nereye gideceğini belirlemekte insanlığa yön gösterir niteliğe sahip olur. Bu nedenle geçmişi bugünün dünyasında bilinir kılacak bilgileri sağlayan, insanın geleceğini nasıl tasarlayacağını irdeleyen tarih biliminin doğasının ve mahiyetinin iyi anlaşılması da bir o kadar önemli görülmektedir (Topdemir ve Özsoy, 2013: 2).

Günlük dilde uygarlık “gelişmişlik düzeyi” olarak kullanılmakta ve genellikle teknolojik ilerleme veya nezaket kurallarına uyumla ölçülmektedir. Uygarlık (civilisation) kelimesi ilk kez 18. yy ortalarında Fransa’da kullanılmıştır. Sözcük Latince yurttaş (*civis*), devlet (*civitas*) ile aynı kökten türetilmişti ve kentli, kentte yaşayan, kent kurallarını bilen insan anlamına gelmekteydi. Uygarlık ve kültür çok farklı nitelikleri tanımlayan terimlerdir. Örneğin kültür, bilinç dışı öğrenilen bir olgudur. İnsanlar kültürlenmeyi etraftan görerek yaşarlar, bir süre sonra var olan kalıplara iyice uyum sağlayarak kültürü bir alışkanlık biçimine dönüştürürler. Hatta kültürün katı bir savunucusuna dönüşüp çoğu kez farkında olmadan süregelen alışkanlıkları kendilerinden sonraki nesillere aktarırlar. Uygarlık ise alışkanlıktan çok bilince dayalıdır. Daha çok doğa ve çevre tarafından belirlenen kültürün aksine bilinçli insan eylemlerinin bir sonucu olarak uygarlıklar ilerleme kaydeder. Kültür yazısız olabilir, uygarlık yazı olmadan inşa edilemez. İnşaat teknikleri daha sağlam veya zayıf olan, Güneş takvimini daha doğru veya hatalı hesaplayan, yerin altındaki suyu 10 metrenin üzerine çıkarmayı başarıp başaramayan uygarlıklar vardır. Burada Güneş takvimini bilinçli bir şekilde yanlış hesaplama veya yanlış hesaplamamayı tercih etme durumu yoktur. Doğru hesaplanmak istenmesine rağmen bunu başaramama durumu vardır. Hâlbuki bir Afrikalının kübik heykel yapmayı tercih etmesi “yeteneksizliğini” değil onun geleneğini yansıtır. Bu durumda kültürün “başarı” veya “başarısızlığından” söz etmek anlamsızdır. Ancak teknik düzeydeki farklılıklarda karşılaştırmalar yapılabilmektedir ve genelde uygarlık tarihi ile ilgilenenler çoğunlukla bilim ve teknikteki gelişimi temel almaktadırlar. Nitekim Alfred Weber’e göre uygarlık “uygulamalı teknikler bütünü ve doğa üzerinde etki meydana getiren araçların toplamıdır” (Sivrioğlu, 2017: 1-3).

Uygarlık tarihi, uygarlıkların tarihsel gelişimiyle ilgilenirken bir yönüyle de uygarlıkların gelişim aşamalarında hangi büyük icatların, hangi büyük keşiflerin uygarlıkların gelişimine katkı sağladığıyla da ilgilenmiştir. Uygarlık tarihi bu anlamda sadece uygarlıkların tarihlerini temel almaz, aynı zamanda büyük uygarlık ve medeniyetlerin oluşmasına zemin hazırlayan etmenlerin varlığıyla da ilgilenir. Bu etmenler içine neler girdiğini, uygarlıkların var olma sürecinde etkili olan olay ve olguları, aynı zamanda uygarlık tarihinin gelişimine katkı sunan ilim insanlarını, kâşifleri de bir anlamda araştırır, uygarlık tarihi bu kıstaslar çerçevesinde temellenir.

Uygarlık Tarihi

Uygarlığın evrensel gelişim süreci içinde bazen bir coğrafyada, bir süre sonra başka bir coğrafyada “dönüm noktası” olarak nitelendirilebilecek dönüşümler yaşandığı ve sözü edilen süreçte bu dönüşümlerin kalıcı ve belirleyici etkiler yarattığı kuşkusuzdur. Hint, Çin, Mısır, Mezopotamya, Grek, Anadolu, Ortaçağ, Arap, Roma ve Rönesans ile başlayan Avrupa Uygarlıklarını dünya uygarlık sürecinin öne çıkan aşamaları olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Uygarlık sürecinde iz bırakan toplumların bunu nasıl başardığını, bu yaratım süreci için sahip oldukları olanakların neler olduğunu, kısaca bu süreçteki “parlamaların” hangi koşulların varlığına gereksinim duyduğunu ya da sonucu olduğunu irdelemek oldukça önemlidir. Bir başka ifadeyle “uygarlığın neden belli coğrafyalarda ve belirli zamanlarda parladığı” sorusu doğal olarak İlkçağdaki Anadolu ve çevresindeki coğrafyalarda uygarlığa belirleyici katkılarda bulunmuş olan toplumların yönetsel, sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarını inceleme açısından gereklilikler sunmaktadır. Bunun nedeni uygarlık olgusunun yalnızca rastlantılar, kişisel yaratıcılıklar, tarihte bireyin rolü, toplumsal şanslar gibi kavramlar ile açıklamanın yetersiz kalacak olmasıdır. Tarihsel-toplumsal değişimin çok boyutlu ve karmaşık yapısı uygarlık süreci ya da ona ilişkin bir parçanın irdelenmesinde çok boyutlu ve diyalektik bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır (Yılmaz, 2008: 358).

Uygarlıkların oluşum sürecinde toplumsal etkinlikler, toplumu önemli ölçüde etkileyen olay ve olguların varlığı yadsınamaz bir gerçekliğe sahiptir. Bununla birlikte uygarlığın temelini hazırlayan, uygarlığın gelişimine öncülük eden kişiler de uygarlık tarihinde derin izler bırakmışlardır. Geçmişteki tarihsel sürece bakıldığında M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllar arasındaki dönemin önemli kişiler çıkardığı, tarihsel anlamda önemli gelişmelerin yaşandığı da bir gerçektir. Bu dönemleri kapsayan zaman aralığında çok sayıda yazar, din kurucusu ve felsefe sistemi öne çıkmıştır. Budha öğretisini Hindistan’da, Zarathustra İran’da yaymış, Solon ve Kleistenes demokrasi için uğraşmışlardı. Atina altın çağını M.Ö. 480-430 yılları arasında yaşamıştı. Bu yüzyıl aynı zamanda Lao-Tzu ve Konfüçyüs gibi önemli felsefecilerin var olduğu dönemlerdi. Yunanistan, Yuda, İran, Hindistan ve Çin aralarında seyrek ilişkiler kurmuşlardı. Aynı dönemde birbirinden farklı uluslarda ve dünyanın bu kadar uzak bölgelerinde insanların bu kadar önemli işler yapmaları tarihteki önemli hususlardan biri olmuştur (Lissner, 1973: 137).

İnsanlık geçmişten günümüze devamlı hareket ve gelişim hâlinde olmuştur. Doğal afetler ve çoğu zaman tarihteki yaşanan anlaşmazlıklar ve savaş ortamı bazen bu gelişim evresinin sekteye uğramasına neden olsa da insanlık var olduğu andan itibaren kendini iyileştirmenin, geliştirmenin, daha iyiye doğru gitmenin yollarını aramıştır. İnsanlığın uygarlığa geçişi ve medeniyete kavuşması elbette kolay olmamıştır. Belli süreçler ve belli zaman aralığı gerektiren medeniyete geçiş hâli toplulukların düzene girmesinde, gelişmesinde etken rol oynamıştır.

İnsanlığın ilkel yaşam formatından uygarlığa geçişini hızlandıran koşullar şunlar olmuştur; 1) göçebelikten ve çobanlıktan, konar-göçer bahçe tarımından, tam yerleşik tarıma ve köy topluluğuna geçiş 2) ilkel köy topluluğundan ve tarıma bağlı zanaat üretiminden, zanaatların tarımdan kesin olarak ayrıldığı bir köy-şehir iş bölümüne geçiş. Bunların gerçekleşmesi için ise doğal çevrenin hem verimli hem de çeşitli olduğu topraklara ihtiyaç vardı ve bu topraklar da Mezopotamya ile Dicle-Fırat vadilerinde bulunmaktaydı.

Gordon Childe uygarlığa geçiş sürecini şu şekilde anlatmaktadır:

- ✓ Uygarlık kent yaşamı, devlet, yazı, yasa ve matematik demektir. Bu olgular ise birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Kentte toplanan ve devleti kuran insanlar, toprağı ölçmek, üretilen tahılı bölüşmek ve mevsimleri hesaplamak için matematiğe ihtiyaç duyarlar. Ayrıca başta mülkiyet konusu olmak üzere diğer alanlardaki yasaların topluluğun her yerine yayılmasını sağlamak için yazıya ihtiyaçları vardır.
- ✓ Sulamaya dayalı tarım yoluyla, tarımla uğraşanların tüketimlerinden daha fazla ürün elde edebilmek için sulamaya dayalı tarıma geçilmesi gerekirdi. Ayrıca bu fazla ürünün merkezi bir elde toplanması gerekmektedir. Böylece tarım ve zanaatlar arasında iş bölümü ortaya çıkar ve bazı kişiler tarımdan ayrı olarak yalnızca zanaatlarla uğraşırlardı. Yine tarımla uğraşanlarla üretim yapmayan kâtipler, memurlar gibi devlet görevlileri arasında da bir iş bölümü olmaktadır.
- ✓ Bu durum ilk önce Mısır ve Mezopotamya bölgelerinde ortaya çıkmış, köylerden toplanan ürün fazlası kent devletlerinin ambarlarında toplanmıştır.
- ✓ Uygarlığın gelişmesinde Mısır ve Mezopotamya'yı Anadolu izlemiş, daha doğrusu uygarlık bu iki bölgeden Anadolu'ya geçmiştir ve Anadolu Uygarlıkları büyük gelişme kaydetmiştir.

Orta Doğu bölgesinde hem tarıma ve hayvancılığa uygun alanlar bol miktarda mevcuttu hem de kereste bakımından zengin dağlık alanlar burada bulunuyordu. Ayrıca taş ve maden yataklarına sahip olan bu iki bölge, batıda deniz ticareti açısından uygun olan Akdeniz'e açılıyordu. Bu iki bölgenin bir diğer avantajı büyük nehir vadilerinde sulamaya dayalı tarımın gelişebilmesi olmuştur. Bu bölgelerin halkları böylece ürün fazlası elde etmekle kalmamış, aynı zamanda kent hayatını ve devleti yönetecek olan toplumsal farklılaşmayı da örgütlenmede mümkün hâle getirmiştir (Akt. Tokuroğlu ve Ersoy, 2011: 24-25).

Bugün bilinen ilk iki kültür temelinin, milattan 4-5 bin yıl önce biri Mezopotamya, diğeri de Mısır'da kurulmuş olan Sümer ve Mısır devletleri ile başladığı kabul edilmektedir. Matematik, geometri ve astronomi ilimlerinin kökeni bu devletlere dayanmaktaydı. Sümer ve Babil tapınakları aynı zamanda birer rasathane ve bu tapınakların rahipleri de birer uzay gözlemcisiydi. Güneş ve ay tutulma cetvelleri ilk defa buralarda düzenlenmiştir. İleriki dönemlerde Mezopotamya ve Mısır'da ayrıca dünyanın başka bölgelerinde de büyük devletler kurulmuş, fakat ilkçağın bilinen iki büyük devleti olan Sümerler ve Mısır'ın, uygarlıklara temel olduğu düşüncesi kabul görmüştür (Çetinarslan, 2002: 9).

Mezopotamya Yunanca "mesos" ara/orta ve "potamos" ırmak kelimelerinden türetilmiş "iki ırmak arası" anlamında bir coğrafi terimdir. Bu ad kuzeyde Toros Dağları'ndan güneyde Basra Körfezi'ne, doğuda Zagros Dağları'ndan batıda Suriye Çölü'ne kadar uzanan alan için kullanılmaktaydı. Dicle (İdiglat) ve Fırat (Purattu) nehirleri Mezopotamya'ya hayat verirdi. Fırat Nehri Doğu Anadolu'dan doğar, iki ana kolu olan Karasu ve Murat suyunun birleşmesinden sonra Torosları aşarak güneye iner, Balih ve Habur nehirlerini alarak güneye doğru devam eder. Basra Körfezi'ne 145 km kala Dicle Nehri ile birleşir ve Şattularap Nehri adıyla Basra Körfezi'ne dökülür. Dicle ise Toros Dağlarından doğar, Diyarbakır havzasında Pamukçay ve doğuya doğru Batman, Garzan ve Botan çaylarını alır. Daha sonra Büyük Zap, Küçük Zap, Adhem, Diyala nehirleri ve son olarak Fırat ile birleşip Şattularap Nehri adıyla o da Basra Körfezi'ne dökülür. Eskiçağda Dicle ve Fırat, bugün denize döküldükleri noktadan 200 km daha içeride birbirlerinden ayrı olarak Basra Körfezi'ne dökülmekteydiler. Nehirlerin getirdiği alüvyon nedeniyle deniz dolmuş, nehirler yatak değiştirip birleşerek Şattularap Nehri oluşturmuşlardır. Kuzey Mezopotamya'da Toroslar ve Zagroslar'ın etekleri bol yağış alır, burası dağlık ve bozkır alanlar ile kaplıdır. İyi yağış alması nedeniyle Zagros etekleri Paleolitik çağdan itibaren insanların yaşadığı bir bölge olmuştur. Güney Mezopotamya ise çöldür. Buraya Dicle ve Fırat nehirleri bereket getirir, sulama kanalları açılarak tarım arazileri sulanabilmiş ve verim alınabilmiştir (Sivas, 2018: 27-28).

Mezopotamya’da bulunan yerleşmelerin tarihçesi M.Ö. 9000’li yıllardaki neolitik yerleşkelere kadar geri gitmektedir. Bölgede Tunç Çağı’nın başlamasıyla karasaban ilk kez bulunarak evcilleştirilen hayvanlar, bu alele koşulunca tarım ürünlerinin verimi artmıştır. Bu verimlilik artışı, köylüleri dış güçlere karşı koruyan kabile şefleri ile yağmurların ve mevsimlerin zamanını tahmin eden ve ırmakların taşma rejimlerini tahmin eden rahiplerce sahiplenilmiştir. İlk yerleşmelerden giderek köylere, kasabalara ve en sonunda şehir devletlerine ulaşılmıştır. Mezopotamya’da yerleşim alanları geliştikçe ilk kent devletlerinin de kurulmaya başlandığı görülmektedir. Bu yerleşimlere bakıldığında ilk sırada Sümerlerin kurulduğu görülmektedir. Sümerler M.Ö. 3000’lerde Irak’ın güneyini yurt edinmiştir, göçlerinin tarihini nispi kronolojiye, yani kazılarla ortaya çıkan tabakalardan hangisine rastladığına göre tespit etmek kolay değildir. Bununla birlikte Sümerlerin *Ubeyd (Ubaid-Obeyd)* kültürü üzerine yükseldikleri tartışma götürmez bir gerçektir. Adını bugünkü *Al-Ubaid* şehrindeki kazı alanlarından alan Ubeyd kültürü Sümer kentlerinin üzerine kurulduğu ilk medeniyet olarak kabul edilir. Sümer öncesinde Samiler, bölgeye yerleşerek Ubeydlilerle karışmış ve yüksek bir kültür inşa etmişlerdir. Mezopotamya’nın en eski yerleşim kültürü olan ve M.Ö. 5900-4300 arasına tarihlenen Ubeyd kültürünün Sümerlerden önce bölgede yaşamış olan, Mezopotamya’nın kuzeyindeki Toroslar ve doğudaki Zagros Dağlarından gelerek bölgeye yerleşen toplulukların kurduğu, Sümerce konuşmayan ve Sami olmayan bir halk tarafından geliştirildiği bilinmektedir. Bu bölgeye yerleşen topluluklar, kanallar açarak sulu tarım yapmaya başlamışlardır. Bu nedenle Ubeyd yerleşmelerinin tarıma dayalı yerleşmeler olduğu anlaşılmaktadır (Caner, 2013: 79-80).

Uygarlık tarihinin temeline bakıldığında tarihteki önemli uygarlık ve medeniyetlerin gelişim evrelerini, bu gelişim evrelerinde gerçekleşen önemli olayları tarihsel sıralamayla incelediği görülmektedir. Uygarlık tarihi çok kapsamlı ve çok geniş içeriklere sahiptir. Uygarlıkların tarihsel gelişimlerinde kültürel etkiler de öne çıkmış, kültür tarihinin anlam ve önem kazanmasında uygarlıkların tarihteki izlerinden de yararlanılmıştır.

Uygarlık Tarihinin Kültür Tarihinin Gelişimine Olan Önemli Etkileri

“Uygarlık”ın batı dillerindeki karşılığı olan “civilization” sözcüğü, “kent sakini”, “şehirli” anlamındaki Latince *civis* sözcüğünden gelir. “Uygarlık” 1935’te, dilde özleşme hareketi sonrasında muhtemelen ilk yerleşik medeniyeti kuran Uygur Türklerinin adından esinlenilerek “medeniyet”e karşılık olarak üretilmiştir. “Medeniyet” ise 1838’de Fransızcadaki “civilisation”a karşılık olarak Arapça köklerden türetilmiştir. Tuncer Baykara’ya göre Türkçede medeniyet 1838’de Sadık Rıfat Paşa tarafından, sözcüğün batı dillerindeki karşılığı olan “civilization” ise 1834’te Mustafa Reşit Paşa tarafından kullanılmıştır. Osmanlı aydınları “medeniyet” sözcüğünü Latince “civis”in içerdiği şehirlilik anlamını verecek şekilde “şehre gelmek”, “bir yere iskân etmek” anlamına gelen Arapça “meden” kökünden türetmişlerdir. Sözcük göçebeliliğin ya da bedeviliğin karşıtı olarak “şehirli, yerleşik yaşam tarzı” anlamına gelir. “Uygarlık” sözcüğü, kökenindeki “şehir” ya da “kent” sözcüğünün de ima ettiği gibi şehirde ortaya çıkan sanatları, teknolojiyi, bilimleri ve siyaseti ifade eder. Uygarlığın şehir ve şehirlilik ile bu ilişkisi pek çok tanımda görülebilir. “Kültür” sözcüğü gibi “uygarlık” sözcüğü de hem betimleyici hem normatif anlamda kullanılır. Okuryazar ve kentleşmiş toplumlar için betimleyici anlamda kullanıldığı zaman “kültür” ile “uygarlık” arasında herhangi bir ayırım yoktur. Uygarlık sözcüğü, Batı dillerinde ve Türkçede şu anlamların hepsini kapsar: Büyük şehirlerin ortaya çıktığı, zanaatlarda ve bilimdeki ilerlemenin, kültürel ve maddi gelişmenin ve dolayısıyla uzmanlaşmanın görece olarak ileri bir dereceye ulaştığı, yazının yaygın olarak kullanıldığı, karmaşık siyasal ve toplumsal kurumların ortaya çıktığı durumlar uygarlığın göstergesidir. Belirli bir ulus veya bölge tarafından geliştirilen veya belirli bir devirde ortaya gelişmiş olan kültür ve toplumun çıkması uygarlık tarihinin temelini oluşturur. Örneğin; Maya Uygarlığı, Akdeniz Uygarlığı, eski Türk medeniyeti gibi uygarlıkların var olması buna örnektir. Uygarlıkların var oluş süreciyle birlikte gelişen kültür ortamlarının sağlanması ve bu yönde önemli kültürel gelişmelerin yaşanması, kültürün daha geniş kapsamlı olduğunu ve bir yönüyle uygarlığı da içine aldığını gösterir. Uygarlık, kültürün ancak belli bir gelişim aşamasında kentlerin ortaya çıkmasıyla başlar. Kültürün gelişmiş bir biçimidir. Dolayısıyla her kültür bir uygarlık değildir, fakat her uygarlık bir kültürdür (Ünder, 2007: 28-29).

Edward B. Tylor’ın 1871’de kültür için yaptığı tanım yaklaşık otuz yıl boyunca rakipsiz kaldı: “*Kültür ya da uygarlık, kendi geniş (kıyaslanabilir) etnografik anlamında ele alındığında bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, gelenek ve insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği diğer her türlü yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür.*” Tylor’ın bilgiyi ve inancı bir toplumsal grubun üyeleri tarafından edinilen, yani öğrenilen birimler olarak görmesi ve bunların bütünlük bir sistem oluşturduklarına inanması kültür tanımında bugün de geçerliliğini korumaktadır (Akt. Monaghan ve Just, 2007: 53).

Ziya Gökalp kültürü milli ve evrensel olmak üzere iki boyutlu olarak kabul eder, Gökalp’e göre milli kültür, her milletin kendine özgü olan dil, din, ahlâk, hukuk ve sanat gibi unsurlardan meydana gelir. Gökalp buna *hars* adını vermiştir. Evrensel kültür ise bilim, teknik gibi unsurları kapsar. Evrensel kültür tüm insanlığa aittir ve uygarlık adını alır. Kültürün karşılığı olarak hars kelimesini kullanan Gökalp, 1926’da basılan Türk Medeniyeti Tarihi isimli

kitabında kültür ve medeniyetle ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir: Bir medeniyet çeşitli milletlerin müşterek malıdır. Çünkü her medeniyeti, sahipleri olan çeşitli milletler müşterek bir hayat yaşayarak vücuda getirmişlerdir. Bu sebeple, her medeniyet mutlaka milletlerarasıdır. Fakat bir medeniyetin her millette aldığı farklı şekilleri vardır ki, bunlara hars (kültür) adı verilir. Uygarlıkla harsın farkları;

- ✓ Uygarlık milletlerarası olduğu halde hars millidir.
- ✓ Uygarlık bir millettten başka millete geçebilir, fakat hars geçmez.
- ✓ Bir millet uygarlığını değiştirebilir, fakat harsını değiştiremez.
- ✓ Uygarlık metot, yöntem ve akıl vasıtasıyla yapılır. Hars, ilham ve sezgi vasıtasıyla yapılır.
- ✓ Uygarlık iktisadi, hukuki, toplumsal kural ve kaidelerin bütünüdür, hars ise geçmişten günümüze getirilen yaşam tarzı, inançların ve geleneklerin toplamıdır.

Uygarlık ve kültür arasındaki bu ilişki çok sıkı olmakla birlikte bunlar arasında bir ayırım olduğu genellikle kabul görmüştür. Buna göre kültür belirli bir topluluğa ait her türlü duygu, düşünce, dil, sanat, örf, âdet, davranış ve anlayışların toplamı olarak tanımlanabilir. Uygarlık ise; milletlerarası, ortak değerler seviyesine yükselmiş olan anlayış, davranış ve yaşama vasıtalarının tamamıdır. Bu ortak değerlerin kaynağı kültürlerdir. Kültürlerden doğan uygarlık ve medeniyet kavramı karakter yönünden genel, kültür ise özeldir (Akt. Şahin, 2009: 17-18).

Uygarlıkların kültürden, kültürel etkilerden ayrı olarak şekillenmesi düşünülemez. Bu yönüyle her bir uygarlığın gelişim aşamaları incelenirken, incelenen her bir uygarlığın gelişimine ve değişimine etki eden kültürel etmenlerin de bir arada incelenmesi gerekmektedir. Uygarlıkların tarih sahnesindeki önemleri, onların etkilediği ve etkilendikleri kültür ortamıyla birlikte ele alındığında anlam kazanacaktır. Bu anlamda kültür tarihinin uygarlık tarihiyle ilgi ve ilişkisinin iyi kavranması gerekmektedir. Bu sayede uygarlıkların kültürler üzerindeki etkilerini ve aynı şekilde kültürel birikimlerin uygarlıkların gelişimine olan katkılarını anlamlandırmak kolaylaşacaktır.

Kültür tarihi araştırma alanı yönüyle oldukça kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Kültürün evrensel özelliklerinden, yeryüzü kültürlerinin bir dönem egemen oluşu ve sonra yitip gitmesinden, kültür etkileşimi ve çatışmalarından yola çıkarak bir kültür tarihinin konusu ne olmalıdır sorusu sorulduğunda, öncelikle düşüncelerin evrimini (benimsenen düşünce ve inançlar, olayları durumları anlama gücü, anlayabilme yeteneği) konu edinen çalışmalardan yararlanılması cevapları kültür tarihini anlamlandırmada yol gösterici olacaktır. Kültürel davranışların, etkileşimlerin özünü, yapısını ve gelişimini hem biçimsel hem düşünsel açıdan anlayabilmek, kuşkusuz bir kültür felsefesi tutumu gerektirecektir. Zaten ilk filozoflardan beri bu yapılmaktadır ama kültürel yaşantıların ekonomik ve sosyal hayattan soyutlanması da elbette bu yönüyle düşünülemez. Öyle ki ekonomik ve sosyal hayat her zaman çok renkli olmuştur ve bu renklilik, görsel, simgesel, davranışsal olarak zengin anlamlar taşımıştır. Bu çerçevede kültür tarihi, hem kurumları (işleyişini, bireylerle ilişkisini vb.) ele alabileceği gibi, toplumsal grup ve çevrelerin yaşam tarzlarını (toplumsal sınıfların kent hayatı, eğlence, dans, müzik gibi etkinlikleri) kültürel üretim ve tüketim nesnelere, yaşam tarzlarını etkileyen giyim, mobilya tarzı gibi moda davranışlarını da konu edinebilir. Sonuçta bütün bunları temel başlıklar altında toplamaya çalışırsak, kültür incelemeleri, toplum, siyaset, ekonomi, felsefe, toplumsal iletişim ve sanatın alanlarını içermektedir ve bir bütün olarak incelenmektedir (Gülmez, 2019: 13).

Kültürün bir bütün olduğu veya en azından farklı sanatlar ve disiplinler arasındaki bağlantılarının son derece önemli olduğu fikri yaygın bir görüşle öne çıkmıştır (Burke, 2022: 32). Kültür, egemen toplumlarda pek çok şey üzerinde etkili olmuş, insanların bütün yaşam tarzını şekillendiren önemli bir etki alanıyla öne çıkmıştır. Kültürel değişimler toplumlarda her daim gözlenmiştir, fakat kültür bir bütün olarak toplumun her ferdi etkilediği için değişimler de süregelen alışkanlıklar da hemen etkili olmamıştır. Kültürel farklılaşmalar, kültürel değişimler zamanla insanların alışkanlıklarına yansımıştır.

Geçmişten günümüze farklı uygarlık ve medeniyetler, farklı kültürel ortamlara sahip olmuşlardır. Her uygarlığın kültürü yaşama ve anlamlandırma şekli farklı olmuştur. Bunda yaşanan coğrafya, hayat şartları, iklim ve yeryüzü şekillerinin farklılığı da etken bir rol oynamıştır. Ama bazı medeniyetler farklı ortamlarda olmalarına rağmen aynı kültürel değişimlere tanık olmuştur. Özellikle aynı kültürel birikimlerle uygarlıklarının şekillendiği medeniyetler de tarih sahnesinde görülebilmıştır.

Aztekler ve Mayalar, zaman ve mekân bakımından birbirinden oldukça uzaktı ancak iki kültür de benzer takvimlere ve zaman felsefelerine sahipti. Aztekler, *tonalpohualli* adını verdikleri 260 günlük bir takvim kullanıyordu. Ayrıca *xihpohualli* adını verdikleri 365 günlük bir takvimleri daha vardı. Bu takvimi toplayıp 52 yıllık bir takvim elde ediyorlardı. 52 yıl, aşağı yukarı bir insan ömrüne eşit olduğu için bu süreyi seçmiş olabilecekleri düşünülmüştür. Böylelikle herkes takvimde yer alan alametleri en az bir kere tecrübe edebilirdi. 52 yıllık turun tamamlanması hayati önem taşıyordu. Yılların bağlanmasını kutladıkları Yeni Ateş Töreni'nde yanan bütün ateşi söndürürler,

kullandıkları kap kacağı, hasırları ve diğer aletleri yok edip yerine yenisini koyarlardı. Bu şekilde bir döngüyü tamamlayıp diğerine başarlardı (Aveni, 2021: 238).

Her bir uygarlığın gelişim sürecinde yaşadıkları önemli tarihsel olaylar, bilgi ve birikimler, önemli keşifler uygarlıkların gelişmesinde etken rol oynamıştır. Bununla birlikte uygarlıkların diğer uygarlıklardan daha öne çıkmasını ve tanınmasını sağlayan şey kültür ortamlarının zenginliği ve kültürel etkileşimlerinin etkililiği olmuştur.

Bir kavim kültür yönünden yükseldikçe siyasetçe de yükselerek kuvvetli bir kurumsal yapı meydana getirir. Diğer taraftan da kültürün yükselmesinden medeniyet doğmaya başlar. Medeniyet başlangıçta milli kültürden doğduğu hâlde, sonradan komşu milletlerin medeniyetinden de birçok farklı bilgi, düşünce ve anlayışla medeniyetlerini geliştirebilir, kültür alışverişinde bulunarak gelişim gösterebilirler (Beysanoğlu, 1997: 17).

Kültürler ve uygarlıklar birbirlerini etkiliyor ve birbirlerinin gelişimine katkı sağlıyorlar. Uygarlıkların gelişim göstermesinde çeşitli etmenler birlikte rol oynamaktadır. A. Toynbee uygarlığın ortaya çıkmasını,

- ✓ Coğrafi çevre şartlarına,
- ✓ Toplulukta bir üstün nitelikli grubun var olmasına,
- ✓ Çevre ile insan arasında devamlı bir “meydan okuma” hâlinin mevcut bulunmasına bağlamaktadır.

Bir topluluğun hayatında ve kültürünün oluşumunda bölge, coğrafi şart ve imkânlarının, iklim, göller, denizler, akarsular, bitki örtüsü, tarım ürünleri, orman, madenler, jeopolitik gibi pek çok etmenin varlığıyla önem kazandığı tartışılmaz bir gerçektir. Eğer Nil nehri olmasaydı Mısır Uygarlığı; Fırat-Dicle nehirleri olmasaydı Mezopotamya Uygarlığı olamazdı. Anadolu Uygarlığında da etrafının denizlerle çevrili olması ve önemli akarsulara sahip olması bu bölgenin gelişim göstermesinde etkili olmuştur. İnsanların ekonomik faaliyetleri, yerleşme ve göç hareketleri toplumların sosyal, iktisadi faaliyetlerine ve dolayısıyla hukuki, dini, mimari, kültürel davranışlarına da etki etmiş, yani coğrafi faktörlerin tek başlarına uygarlık kurmaya yeterli olmadığı görülmüştür. Ekonomik gelişmelerin ileri olduğu bölgelerde uygarlıklar da önemli gelişmeler kaydetmiştir. Anadolu Uygarlıklarının bu denli önemli olması ve öne çıkmasında önemli ticaret merkezleriyle bağlantılı olması ve bu ticari merkezlerin geçiş yolu üzerinde olması etkili olmuştur (Akt. Ceylan, 2002: 7-8).

Tarihte büyük uygarlıklar, ulaşım ve haberleşmenin çok kısıtlı olduğu dönemlerde bile birbirleri ile kurdukları iletişim sonunda büyük sentezlere ulaşabilmişlerdir. Özellikle Mezopotamya Uygarlıklarında bu böyle olduğu gibi eski Orta Asya-Çin ilişkilerinde, Avrupa'nın Araplar yoluyla Eski Yunan'dan aldıkları ilim ve kültür alanlarında da böyle olmuştur. Avrupa Uygarlığının daha sonraki gelişmesinde ise baskı ve kitap ile onunla da ilişkili olarak üniversitelerin rolü önemli rol oynamıştır. Kitap baskısının icadının ve kitap yazılması, yayılması ve okunmasının Avrupa uygarlık sürecindeki büyük rolü iyi bilinen bir konudur. O kadar bilinmeyen bir tarihi gerçek, kitabın Eski Yunan uygarlığında oynanmış olduğu roldür. Eski Yunan'da Atina'da, milattan dört yüzyıl önce, adeta birdenbire parlayan akılcı düşünce atılımının, klasik uygarlığın doğmasını hazırlayan etmenlerini araştıranlar, bu gelişmeyi o sıralarda Homeros'un kitaplarının geniş çapta yazılıp, satılıp, okunması ile ilgili görmekte ve o sırada Mısır'dan Atina'ya artan papirüs ihracatına işaret etmektedirler. Orta Doğu'da da düşünce, bilim ve felsefenin Müslümanlığın altın çağını yaşamasında (8. yüzyılın ortalarından başlayarak 14. yüzyıla kadar süren dönemde) çok sayıda Yunan eserinin Arapçaya çevrilmesi, kütüphanelerde toplanması ve okunmasının da katkısı olmuştur. Aynı şekilde 1450 yılında Gutenberg'in matbaayı buluşu ile kitap yazma, basma ve dağıtımının ne hızla arttığı ve bunun Avrupa Rönesans'ının ortaya çıkıp yayılmasında ne denli önemli role sahip olduğu tarihçiler tarafından sıklıkla dile getirilen gerçeklerden biri olmuştur (Yenal, 2010: 83-85).

Türk kültür tarihinin gelişiminde Orta Asya'nın ayrı bir önemi vardır. 11. yüzyılda Orta Asya'da Türk dili ve kültürü iki farklı dini çevrede şekillenmişti. Bunlardan İslâmiyet'i ilk kabul eden Karahanlı Devleti'nin başkenti, İslâm kültürünün merkezi Kâşgar; diğeri ise Uygurların başkenti, Budizm'in kültür merkezi Tufan'dır. Bu dönemde gelişen Türk yazı dili bu iki kültürel çevrenin etkisi altında şekillenmişti. İslâmın kabulüyle birlikte Eski Türk yazı dili farklı bir gelişim evresine girdi. Kâşgar'da İslâmi kaynakların yanında, diğer merkez Tufan'da Budist eserler verilmeye devam edildi. Batı Türkistan'daki Türk-İslâm medeniyeti, Budist-Maniheist Uygur yazı dili olmadan düşünülemezdi. Yani bir anlamda Türklerin İslâmı kabul etmesinin ardından gelişen yazı dili, bütünüyle Budist-Maniheist Uygur Türk yazı dili temelinde oluşmuş ve ilk Türk-İslâm devleti olan Karahanlılar bünyesinde gelişmişti. Kâşgar bölgesindeki bu ilk Müslüman Türkler ile Budist Uygurlar arasında din kaynaklı uzun mücadelelerin yaşandığı bilinmektedir. Bununla birlikte köklü bir kültür birikimine sahip olan Budist Uygurlar, erken devir İslâmi Türk kültüründe etkili bir unsur olmuştur. Erken İslâmi devir Türk aydınlarının başta Yusuf Has Hâcib ve Kâşgarlı Mahmud olmak üzere İslâm öncesi Budist ve Maniheist Türk kültürüyle iç içe oldukları eserlerinden anlaşılmaktadır (Özyetgin, 2020: 93).

Uygarıkların gelişim evrelerinde önemli rol oynayan etkenler; coğrafi şartların elverişliliği, önemli nehir ve su kaynaklarına yakın olunması, ticaret merkezleriyle kurulan ilişkilerin etkililiği olarak öne çıkmıştır. Uygarıkların gelişip büyümesinde ve zenginleşmesinde hatta diğer komşu medeniyetleri etkilemelerinde ekonomik etmenler her daim önem arz etmiştir.

Ekonomik refah; şehirleşmeyi, şehirlere yerleşmeyi mümkün kılmıştır ki bu, büyük bir dönüm noktası olmuştur, çünkü uygarlığın en göz kamaştırıcı başarıları şehir merkezlerinden doğmuştur. Gerçekten çeşitli kültürlerin estetik yapıtları, sitelerde öylesine toplanmıştır ki, Atina, Roma ve Paris gibi uygarlık merkezlerinin hazinelerine bunların kültür durumlarını özetleyen yapıtlar gözüyle bakılmaktadır. Uygarlık yolunda sitelerin oynadıkları rol çeşitli nedenlere dayanır; Şehir merkezlerinde köylerde yaşayanlara oranla daha çok sayıda nüfus, hayatın maddi gereklerini karşılamak için daha fazla çaba gösteriyordu. Aynı zamanda çevresini kontrol altına alabilme yollarını arama ve kültürel faaliyetlere zaman ayırmak için vakit yaratmak şehirde yaşayan insanların öncelikleriydi. Kültürel etkilerin neler olduğu üzerine yapılan en son tarihsel araştırmalar da sitelerin bu konudaki hâkim rollerini kabul etmektedir. Gerçekten de bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar bir sitenin büyüklüğünün ve kültürel etkisinin ticari faaliyetiyle doğrudan ilişkili olduğunu, sitelerden uzaklaştıkça bu etkinin de azaldığını ve sitelerle olan ekonomik bağlantı arttıkça site merkezinin çevreye etkisinin de arttığını açıklamaktadır. Bilimde, mühendislikte, heykelde, müzikte, mimarlıkta, resimde ve edebiyatta en fazla ün salmış ve değeri kabul edilmiş başarıların gerçekleştirilmesi için yapılan çalışmalar, şehirlerde oturan veya şehir merkezlerinin etkisinde kalan insanlar tarafından başarılmıştır. Kültürleşme oluşumunda bilgi, fikirler, teknik organizasyon şekilleri, sanat şekilleri ve toplumun yönelmesi gereken fikirlerin başkalarından alınması öncelikle sitelerden başlayıp çevreye doğru yayılmıştır (Clough, 1965: 11-12).

Kültürler gibi uygarlıklar da farklılıkları içinde barındırmaktadır. Hiçbir şey tekdüze değildir, olmamalıdır. Farklılaşma çoğu zaman yadırganan bir şey gibi görünse ve algılsa da milletleri millet yapan, kültürleri kültür yapan bir anlamda bu farklılıklardır. Uygarıkların gelişim evresinde de yaşanan bu kültürel farklılıklar onları diğerlerinden ayırmış, çoğu zaman da öne çıkarmıştır. Ama bazen de yaşanan kültür alışverişleri ve aynı topraklarda doğup, büyüyen ve yaşamlarını idame ettiren insanlar açısından aynılık ve aynı kültürel öğelere alışma ve devam ettirme hâli insanlar tarafından kanıksanmıştır.

Bazı kültürler farklı görünüm verirler, fakat aynı kökten geliyorsa gelişmelerinin hiçbir anında ilişkisi olmamış iki toplumun farklılığından daha değişik bir farklılık sunarlar. Böylece Peru İnkaları'nın eski krallığı ile Afrika'daki Dahomey'in eski krallığı arasındaki farklılaşma, örneğin yine farklı toplumlar olarak ele alınması gerekmesine karşın bugünkü İngiltere ve Amerika arasındakine oranla daha belirgin kalmaktadır. Buna karşılık göz ardı edilemeyecek bir olgu da, birbirleriyle sonradan yakın ilişkiye giren, ancak söz konusu noktaya farklı yollardan gelen toplumların aynı uygarlık görüntüsü sunuyormuş gibi olmalarıdır. Toplumlarda karşıt yönlerde çalışan ve uğraşları eşzamanlı olan güçler vardır. Bu güçlerin bir bölümü yerel özelliklerin korunmasına hatta keskinleşmesine uğraşırken, diğer bölümü birliktelik ve kaynaşma yönünde çaba gösterir. Bu tür olgulara ilişkin çarpıcı örnekleri dil konusunda bulabiliriz. Aynı kökenden gelen diller birbirlerine bağlı olarak değişme eğilimi gösterirken (Rusça, Fransızca, İngilizce gibi), komşu topraklarda konuşulan değişik kökenli diller de ortak özellikler geliştirirler. Örneğin Rusça, dolaysız komşuluk alanında konuşulan Türk ve Fin-Uygur dillerine en azından bazı sescil hatlar bakımından yaklaşmak uğruna diğer Slav dillerinden belli bir ölçüde farklılaşmıştır. Bu tür olguları incelediğimizde (ki uygarlığın toplumsal kurumlar, sanat ve din gibi özellikleri de benzer örnekler sağlayacaktır) karşılıklı ilişkileri açısından üst sınırlarını aşamayacakları ve kolayca gerisinde de kalamayacakları bir düzenin var olduğu aşikârdır. Gerçekte kültürlerdeki çeşitlilik durumu, sadece karşılıklı ilişkileri içinde düşünülen kültürler düzeyinde değil, çeşitlilik aynı zamanda her toplumun bağrında, o toplumu oluşturan bütün topluluklarda kendini gösterir. Tabakalar, sınıflar, mesleki ve dinsel çevreler gibi sonradan her birinin aşırı bir önem atfederek sarılacağı farklılıklar geliştirirler (Levi-Strauss, 2010: 24-25).

Hiçbir uygarlık türdeş (homojen) değildir. Bir uygarlık diğer uygarlıklarla mutlaka etkileşim halinde olmuştur. İnsanlık tarihi, uygarlıklar arasındaki bu tür ilişkiler ve onların sonucu ortaya çıkan değişikliklerin tarihi olmuştur. İlkçağda Asurlular, Babil Uygarlığının mirasıyla ilerlediler, Roma Uygarlığı aslında Yunan Uygarlığının devamı niteliğindedir. Haçlı Savaşlarında karşılaşılan yalnız ordular değil, aynı zamanda iki ayrı uygarlığın, İslâm Uygarlığı ve Hristiyan Uygarlığının karşı karşıya gelmesiydi ve bu karşılaşmanın Batı Uygarlığının doğuşunda önemli etkileri olmuştur. Yaşanılan çağda haberleşme, ulaşım ve iletişim araçlarındaki önemli gelişmeler, bugünün uygarlıkları arasındaki alışverişi ve karşılıklı etkilenmeleri çok daha büyük boyutlara ulaştırmıştır. İletişim kanalları sayesinde dünyanın birbirine en uzak noktaları arasında anında ilişkilerin kurulabildiği, makineleşmenin hemen her yana kök saldığı, giyim kuşamın enlem ve boylamları aşarak adım adım tekdüzeliğe gittiği bugünkü dünyada, somut uygarlıkların üstünde maddesel planda da olsa –dünya çapında bir uygarlığın- oluşmaya başladığı inkâr edilemez bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Tanilli, 1981: 7).

SONUÇ

Uygarıkların tarihsel süreçteki oynadıkları roller, tarihte ortaya koydukları eserler, keşif ve buluşlar, tarihe yön vermiş olan etkili isimler uygarlık tarihinin temelini oluşturmuştur. Uygarlık tarihinde önem verilen esas konu; medeniyetlerin gelişim sürecinin incelenmesi, hangi uygarlığın nerede kurulduğu, hangi medeniyetleri etkiledikleri ve etkilendikleri, hangi önemli tarihsel gelişmelerin yaşandığı, ne zaman tarımın ve yerleşmenin başladığı, ne zaman bilimde ve onlara göre teknolojiye ilerlemeye başladıkları olmuştur. Uygarlık tarihçilerine göre uygarlık yazı olmadan inşa edilemez. Bu yönüyle yazının bulunması ve kullanılmasının uygarlıkların gelişmesinde, birbirleriyle iletişim kurmalarında ve ticaret kanalıyla yazının yaygınlaşmasında etkili olduğu bilinmektedir. Uygarlıklar arasındaki iletişim ve kültür aktarımları yazı sayesinde hızlanmış ve önem kazanmıştır. Öyle ki yazı Anadolu'ya, Asurlularla yapılan ticaret kanalıyla gelmiştir. Bu durum da Anadolu'daki uygarlık tarihinin gelişimine önemli etkilerde bulunmuştur.

Kültür sadece zihniyet ya da gelenek, görenek, örf âdetten ibaret değildir. Kültür denildiğinde mesken kültürü, giyim tarzı, yeme-içme kültürü de akla gelmektedir. Kültürü sadece somut olmayan kültürel öğelere hapsedmek bu yönüyle yanlış olacaktır. Uygarlıkların gelişimi kültürel etkenlerden ayrı düşünülemez. Kültürü tarihsel gelişim sürecinde bir bütün halinde inceleyen kültür tarihi, uygarlıkların bilimsel, teknik, matematiksel ve astronomi ile geliştirdikleri bilgi ve birikimleri kültür boyutuyla birlikte ele alarak inceler. Yani uygarlık tarihi olmadan kültür tarihi olamaz. Bu yönüyle uygarlıkların büyüüp gelişme evrelerini yaşadıkları coğrafyadan, coğrafi koşulların etkilerinden, bu koşulların teknolojik olarak ilerleme kaydetmelerine sağladıkları yarardan bahsedilirken kültür tarihine de değinilmesi yararlı olacaktır. Uygarlıklar gelişim evreleriyle birlikte diğer uygarlık ve medeniyetlerle olan ilişkilerinde kültür aktarımları sayesinde büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu anlamda uygarlık tarihini kültür tarihinden ayırmak mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Aveni, A. (2021). *Zamanın Kültürel Tarihi-Takvimler, Saatler ve Kültürler*. (Çev. Sinan Coşkun) Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Beysanoğlu, Ş. (1997). *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Dil, Kültür ve Uygarlık Kavramları*. San Matbaası, Ankara.
- Burke, P. (2022). *Kültür Tarihinin Çeşitliliği*. (Çev. Mesut Düzce, Hakan Hemşinli, Mustafa Tekpınar, Selahattin Polatoğlu) Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Caner, C. (2013). *Uygarlık Tarihi-İlk Çağ Anadolu ve Mezopotamya'da Devlet-Yönetim*. Başak Matbaası, Uşak.
- Ceylan, K. (2002). *Uygarlık Tarihi*. Erek Ofset, Ankara.
- Clough, S. B. (1965). *Uygarlık Tarihi-Dünyamızın Başlangıcından Bugüne Kadar*. (Çev. Nihal Önal) Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Çetinarslan, A. (2002). *Uygarlık Tarihi*. (2. Baskı) Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Gülmez, B. (2019). Evrensel Bir Kavram: Kültür; Yeni Bir Bilimsel Alan: Kültür Tarihi (Ed. Bahadır Gülmez) *Kültür Tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Levi-Strauss, C. (2010). *Irk, Tarih ve Kültür*. (5. Baskı) (Çev. Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden) Metis Yayınları, İstanbul.
- Lissner, I. (1973). *Uygarlık Tarihi*. (Çev. Adli Moran) Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Monaghan, J. & Just, P. (2007). *Sosyal ve Kültürel Antropoloji*. (Çev. Hakan Gür) Dost Kitabevi, Ankara.
- Özyetgin, A. M. (2020). Uygurlar (Ed. Ahmet Kanlıdere, İlyas Kemaloğlu) *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sivas, H. (2018). Eski Mezopotamya Tarihi ve Uygarlığı (Ed. Taciser Sivas) *Uygarlık Tarihi*. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Sivrioğlu, T. (2017). *Uygarlık Tarihi*. Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Şahin, M. (2009). *Uygarlık Tarihi*. (Genişletilmiş ve Güncellenmiş 4. Baskı) Okutman Yayıncılık, Ankara.
- Tanilli, S. (1981). *Uygarlık Tarihi-Çağdaş Dünyaya Giriş*. (5. Baskı) Say Kitap, İstanbul.
- Tokuroğlu, B. & Ersoy, A. (2011). *Uygarlık Tarihi*. İmaj Yayınevi, Ankara.
- Topdemir, H. G. & Özsoy, S. (2013). *Uygarlık Tarihi*. Pegem Akademi, Ankara.

- Ünder, H. (2007). Uygarlık, Kültür ve Güncel Sorunlar (Ed. İsmail Güven) *Uygarlık Tarihi*. Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Yenal, O. (2010). *Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı-Eğitim Boyutu*. (3. Baskı) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, B. (2008). İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 22 (3), 351-376.